

'Vergeef ons onze schulden, zoals ook wij anderen hun schuld vergeven'

Toespraak persconferentie actie Kerkbalans 1999, Utrecht, 7 januari 1999

Geachte dames en heren

De actie Kerkbalans heeft van alles te doen met geld. Het is verreweg de belangrijkste inkomstenbron van de kerken in Nederland. Het is opvallend dat, ondanks afnemende ledentallen, de kerken hun inkomsten door giften steeds zien toenemen. Het geeft aan dat vele Nederlanders geloofsgemeenschappen nodig vinden; nodig voor zichzelf en voor hun medemensen. Ik ben dankbaar, bijzonder dankbaar dat zovelen onze gemeenschappen ook financieel ondersteunen.

De actie Kerkbalans heeft met geld te doen, ik zei het al. Het is dan ook om die reden, denk ik, dat kerkleiders de persconferentie van de actie Kerkbalans aangrijpen om hun visie naar voren te brengen over kwesties die ook met economie te maken hebben. Vorig jaar riep op de deze plek de toenmalige preses van de Gereformeerde Kerken, dominee Vissinga, gelovigen en samenleving op om zich te bezinnen over de voortgaande economisering van onze maatschappij, met name tot uitdrukking komend in de zogenoemde 24-uurseconomie.

De kerken spreken wel op eigen wijze over de inrichting van economie en samenleving. Kerkleiders zijn geen economen of politici. Evenmin willen de kerken als makkelijk sprekende commentatoren vrijblijvend kritiek uiten. Het spreken van de kerken dient gespeend te zijn van valse pretentie, maar eveneens van valse bescheidenheid. De ker-

ken zijn overtuigd van de waarde van een levensbeschouwelijke visie op maatschappelijke onderwerpen. Als kerkleiders willen we op de schouders van duizenden jaren van geloofsinzichten een verder perspectief laten zien dan de waan van de dag. We willen bovenal economische en sociale thema's tegen het licht houden van waarden als gerechtigheid, solidariteit en humaniteit. Want deze waarden gaan ons allemaal aan en bepalen de kwaliteit van de samenleving.

Gaarne wil ik het platform van deze persconferentie gebruiken om aandacht te vragen voor de immense schuldenproblematiek waaronder een groot aantal zeer arme landen gebukt gaat. Het is een onderwerp dat mij al geruime tijd bezig houdt. In 1995 heb ik de Katholieke Universiteit Nijmegen gevraagd nader te onderzoeken hoe gehoor kan worden gegeven aan de oproep van internationale kerkelijke leiders, waaronder

paus Johannes Paulus II, om de naderde millenniumwisseling aan te grijpen als moment waarop schulden aan arme landen worden kwijt gescholden. Deze oproep klonk eveneens tijdens de synode van de Aziatische en die van de Amerikaanse bisschoppen. De Latijns-Amerikaanse bisschoppen verklaarden zelfs onlangs dat de rijke christelijke landen de kwijtschelding van schulden als belangrijkste punt op hun agenda van het jaar 2000 moeten opnemen. Ook in oecumenisch verband klinkt de roep om kwijtschelding voortdurend en indringend. Zo hebben de Europese kerken tijdens de Tweede Europese Oecumenische Assemblée in Graz zich “verplicht om politieke besluitvormers en burgers aan te sporen in de bijbelse geest van het jubeljaar 2000 de onbetaalbare schulden te vereffenen van de armste landen en daarbij veilig te stellen dat dit vooral aan de gewone mensen ten goede komt”.

Juist het schuldenprobleem houdt veel ontwikkelingslanden in een onwaardige afhankelijkelijke positie. De schuldenlast is des te schrijnender omdat de allerarmsten er het meest onder gebukt gaan, terwijl kleine groepen zich verrijken. Een echte, op verzoening gerichte dialoog tussen Noord en Zuid is onmogelijk zonder dat de oorzaken van de afhankelijkheid van deze landen wordt aangepakt en opgelost. Voor een mondiale vrede is het wezenlijk dat spanningen en conflicten niet worden verdoezeld maar worden erkend.

Mijn visie op de schulden crisis wordt gevoed door de christelijke spiritualiteit. Deze spiritualiteit verbindt het geloof met het leven van alledag, verbindt het eerste en het tweede gebod: Godsliefde en naastenliefden, liefde tot God en tot de ander. En dat niet alleen in onze eigen omgeving, maar ook in de politiek en in internationale verhoudingen

In deze voordracht wil ik de volgende elementen naar voren brengen. Eerst tracht ik de schulden crisis in grote lijnen te beschrijven. Vervolgens schets ik het belang van schuld kwijtschelding voor de minst-bedeelden van de armste landen. Ook het belang van de rijke landen stel ik daarbij aan de orde. Dan schets ik internationale initiatieven tot schuldenderving en -kwijtschelding. Ik zie een aantal mogelijkheden voor gelovigen en andere Nederlandse burgers om een bijdrage te leveren aan de oplossing van de schulden crisis. En ik eindig met een spirituele onderbouwing.

Jaarlijks geven de rijke landen samen een kleine 50 miljard euro's – een 100 miljard gulden – uit aan ontwikkelingssamenwerking. Dat lijkt een enorm bedrag. Toch betalen ontwikkelingslanden aan rente over uitstaande leningen maar liefst het vijfvoudige, dus zo'n 250 miljard euro's. Voor elke gulden die het Westen geeft aan ontwikkelingsgeld komt daarmee 5 gulden terug alleen aan rente. De bedragen die gemoeid zijn met het aflossen van de schuld, laat ik dan nog buiten beschouwing. Hoezeer arme landen daarmee gevangen zitten in een neerwaartse spiraal, blijkt ook uit de toename van de schuld omvang. In 1975 bedroeg de totale schuldenlast nog 45 miljard dollar. Inmiddels staan de arme landen 2.200 miljard dollar in het krijt, bijna 50 maal zoveel. Jaarlijks komt daar nog eens zo'n 100 miljard bij.

Voor ruim dertig landen, de overgrote meerderheid in de Sahara-regio, is het water van de schuldenlast tot boven het hoofd gestegen. Zij hebben vijf keer zoveel aan schuld uitstaan dan zij jaarlijks uit exportinkomsten genereren. Om dit bedrag te duiden: het Internationale Monetaire Fonds (IMF) en de Wereldbank noemen een twee keer zo grote schuldenlast als 'onhoudbaar'. Een zo grote

schuld maakt niet alleen elke economische ontwikkeling onmogelijk, maar leidt er tevens toe dat er geen geld is voor medische voorzieningen, onderwijs en andere vitale factoren voor een gezonde samenleving. Zo'n land droogt letterlijk uit.

De internationale financiële instellingen als de Wereldbank en het IMF zijn de belangrijkste geldschieters. De helft van het geleende kapitaal is van hen afkomstig. Maar de overheden en commerciële banken nemen ieder een kwart van de kapitaalverstrekking voor hun rekening. Dat heeft alles te maken met de ogenschijnlijke noodzaak in het kapitalistisch systeem om een te veel aan geld rendabel te maken. Met name de enorme opbrengsten van de verkoop van olie en belegging daarvan in het Westen is de basis geweest van menig lening aan arme landen.

De exportproducten van de Derde Wereld – zoals koffie, thee, cacao – leken voldoende garantie te geven om met vertrouwen het geld uit te lenen. Totdat – mede door extra productie als gevolg van de kapitaalinjecties – de prijzen van deze producten drastisch daalden. Daarmee kwam de inmiddels bekende neerwaartse spiraal pas echt op gang. Verminderde exportinkomsten en een forse verhoging van de rente begin jaren tachtig maakten de aflossing en rentebetaling steeds moeilijker. Dus moesten nieuwe leningen worden afgesloten. Die leningen zorgden voor een toename van de schuldenlast en dus voor meer rente. En dat leidde, soms in combinatie met zelfverrijking van de elite en wanbeheer, tot het dramatische huishoudboekje.

De gevolgen van de torenhoge schulden zijn enorm. Dr. Adabayo Adedeji, voormalig vice-secretaris-generaal van de Verenigde Naties drukt het duidelijk uit als hij zegt “Schulden breken scholen, klinieken en ziekenhuizen af en de effecten van de schulden zijn niet minder verwoestend dan van een

oorlog.” Deze oud-topdiplomaat houdt daarmee de rijke landen een spiegel voor. Want dikwijls wijten wij de gebrekkige gezondheidszorg- en onderwijssituatie in arme landen aan een verkeerd uitgavenbeleid. Bijvoorbeeld omdat er meer aan wapens dan aan de gezondheidszorg wordt besteed. Hoe waar dat helaas soms ook is, de schuldenlast maakt duidelijk dat deze landen ook door ons worden afgehouden van investeringen in de maatschappelijke infrastructuur. Ik geef weer een aantal cijfers.

Om voor nieuwe leningen in aanmerking te komen van organisaties als IMF en Wereldbank moeten de ontvangende landen zogenoemde Structurele Aanpassings Programma's¹ uitvoeren. In Zimbabwe werd in 1990 zo'n programma doorgevoerd wat betekende dat de uitgaven voor gezondheidszorg met 30% daalden. In Oeganda wordt per persoon 3 dollar besteed aan gezondheidszorg, voor de afbetaling van schulden 17 dollar. In de schuldenlanden neemt de kindersterfte weer toe. Ziekten die overwonnen leken te zijn zoals TBC en gele koorts, keren weer terug nu er geen vaccinaties meer worden aangeschaft. Vaak schrijft een Structureel Aanpassingsprogramma voor dat ouders een eigen bijdrage moeten gaan betalen voor het volgen van onderwijs door hun kinderen. Met name in Afrika beneden de Sahara betekent dit dat minder dan 50% van de kinderen nog naar school gaan, en vaak dan alleen de jongens.

Wie de gevolgen van de schulden crisis voor de allerarmsten op zich laat inwerken, kan op een of andere manier niet om schuldkwijtschelding heen. Natuurlijk is kwijtschelding niet voldoende. Er zal een heel pakket van maatregelen nodig zijn om ervoor te zorgen dat geld niet in bodemloze putten of in broekzakken van corrupte leiders verdwijnt. Maatregelen zijn nodig die ervoor zorgen dat de fondsen die door de

1. Liberaliseren van de handel (afbreken van tolmuren), openen van het land voor buitenlandse investeerders, industrialisering gericht op export, devaluatie van de munt, privatisering staats-ondernemingen, afschaffen van subsidies op primaire levensbehoeften en gezondheidszorg.

kwijtschelding beschikbaar komen, worden ingezet ten bate van sociale en duurzame ontwikkeling, zoals onderwijs en gezondheidszorg. Een pakket dat van land tot land moet worden samengesteld. Maar schuldkwijtschelding zal een onderdeel van dit pakket moeten vormen. In dat verband sluit ik mij geheel aan bij kardinaal Etchegaray, de voorzitter van de Pauselijke Raad *Justitia et Pax* en van het Comité 2000, die zegt dat “het niet simpelweg gaat om het vergeven of kwijtschelden van schulden maar om het scheppen van de mogelijkheid voor de armste landen om een nieuwe start te maken, om een nieuwe bladzijde van de geschiedenis te kunnen opslaan. En zolang het schuldenprobleem blijft bestaan is een nieuwe start voor hen een illusie.”

Bij het in ontvangst nemen van het boek *Naar gelijkwaardige partners?! –* het resultaat van de door mij gevraagde studie van de Katholieke Universiteit Nijmegen – op 25 november vorig jaar, heb ik erop gewezen dat in kapitalistische systemen schuldkwijtschelding juist een onmisbaar onderdeel is van de economische ordening. Het faillissement als meest verregaande vorm van schuldsanering is nodig om kansen te krijgen nieuwe initiatieven te ontplooiën en een bijdrage te leveren aan de algemene welvaart. Zo zal schuldenkwijtschelding, ingebed in een geheel pakket van maatregelen, niet alleen de schuldenlanden zelf te goede komen maar ook de welvaart van de gehele mondiale gemeenschap.

Het eigen belang van het Westen reikt nog verder. Om tegemoet te kunnen komen aan de betalingsverplichtingen nemen sommige schuldenlanden hun toevlucht tot productietechnieken die zeer schadelijk zijn voor het milieu, of tot schadelijke producten die veel geld opleveren. Van dit laatste is Bolivia een voorbeeld. Dit land verbouwt steeds meer coca. Veertig procent van de arbeidskrachten in Bolivia zijn afhankelijk

geworden van de drugshandel. Deze handel maakt het mogelijk een deel van de schulden af te betalen.

Het Westen moet zich ook realiseren dat de toenemende verarming van de bevolking in de schuldenlanden het vluchtelingen-vraagstuk vergroot. Niet alleen zullen meer mensen vanwege economische motieven hun land willen verlaten, het leidt ook tot sociale spanningen die aanleiding geven tot al dan niet gewapende conflicten. Ook dit veroorzaakt vluchtelingenstromen, ten dele ook naar westerse landen.

De roep om kwijtschelding van de schulden klinkt gelukkig niet alleen uit kerkelijke huizen. Het grote belang van een nieuwe start voor volken die financieel aan de grond zitten, wordt breed gedeeld. De Wereldbank en het IMF namen in 1996 een initiatief tot kwijtschelding. Dit is het zogenoemde HIPC-initiatief. HIPC staat voor Heavily Indebted Poor Countries. Deze landen komen voor kwijtschelding in aanmerking als zij aan een aantal voorwaarden tot economische hervorming voldoen.

Het probleem met dit initiatief is echter dat het nogal beperkt is. Tot nu toe zijn maar zeven landen geselecteerd die op zijn vroegst in 2004 – als zij hebben aangetoond aan de voorwaarden te voldoen – voor kwijtschelding in aanmerking komen. Daarnaast verzet een aantal belangrijke donoren van de Wereldbank en IMF zich tegen het initiatief, met name Duitsland, Japan en Italië.

De vraag is hoe de Nederlandse samenleving en in het bijzonder de christenen kunnen bijdragen aan het oplossen van de schuldencrisis.

Als we kijken naar de politiek van de Nederlandse overheid dan is duidelijk dat het aandeel van onze overheid in de schuldencrisis in engere zin zeer klein is. Het

bedrag aan schulden is relatief gering. Al jaren voert Nederland een actieve politiek van schuldverlichting. Schulden zijn zoveel mogelijk al kwijtgescholden en tegenwoordig wordt vrijwel alle hulp aan de ontwikkelingslanden in de vorm van giften versprekt.

In bredere zin draagt de Nederlandse overheid echter meer verantwoordelijkheid. Niet alleen zou zij andere regeringen kunnen oproepen de schulden crisis aan te pakken, ook als lid van de Europese Unie ligt het op haar weg om aan te dringen op verwijdering van protectionistische bepalingen in Europese verdragen en op het zo snel mogelijk doorvoeren van al reeds overeengekomen handelsliberalisering. Nederland heeft international het imago van dominee en koopman. Ik vraag me af: zou Nederland met een actieve opstelling in het mondiale publieke debat rondom de noodzaak van schuldsanering het beste van beide rollen niet prachtig kunnen combineren?

Maar het is niet alleen onze regering die kan bijdragen aan de oplossing van de schulden crisis. Ook wij burgers, en christenen in het bijzonder, kunnen – om het zo maar te zeggen – ‘meewerken met de genade’.

Zonder uitputtend te zijn, denk ik daarbij aan het volgende:

- druk uitoefenen op de internationale politiek, en daarmee op IMF en Wereldbank door bijvoorbeeld: bij de komende verkiezingen voor het Europees Parlement onze stem mede te laten bepalen door de voornemens van kandidaten om zich in te zetten voor schuldverlichting en het wegnemen van tolmuren voor exportproducten uit ontwikkelingslanden;
- het ondersteunen van de handtekeningactie van de internationale campagne *Jubilee 2000* gericht op de G7 in Keulen in juni 1999;
- in het programma van het jaar 2000 de

schulden crisis een duidelijke plaats geven met het doel de bewustwording in onze eigen gemeenschappen over het probleem te vergroten;

- het ondersteunen van de EDCS (Ecumenical Development Cooperative Society), de oecumenische ontwikkelingscoöperatie die door het verstrekken van gunstige kredieten aan ondernemingen en personen in de armste landen concreet bijdraagt aan de positieve verbetering van de armsten in die landen;
- het steunen van ontwikkelingsorganisaties en acties gericht op sociale en economische ontwikkeling van de bevolking van de schuldenlanden;
- ons consumptiegedrag aanpassen door exportproducten te kopen van de armste landen (via bijvoorbeeld de 400 wereldwinkels en de Max-Havelaar-producten (koffie, thee, chocola, bananen);
- solidariteit te betuigen met de armsten door consumptie van met name luxe goederen te verminderen en vrijkomende gelden aan te (laten) wenden ten behoeve van de minst-bedeelden in de armste landen.²

Dit is geen obligate oproep. Integendeel. Omwille van een grotere mondiale gerechtigheid zou het goed zijn als wij ons matigen. Wie zich realiseert dat met een jaarlijks bedrag van 13 miljard dollar extra iedere wereldburger voldoende te eten heeft en dat de alcoholconsumptie in Europa alleen al 105 miljard dollar per jaar bedraagt, kan er niet omheen dat de verdeling van de aardse goederen die in beginsel aan de gehele mensheid toebehoren – op zijn zachtst gezegd – scheef is gegroeid.

Het pleidooi van de kerken om te komen tot schuldsanering en –kwijtschelding is gebaseerd op goede economische gronden. Bovendien appelleren de kerken aan universele waarden als humaniteit, gerechtigheid en solidariteit. Waarden die gelukkig even-

2. *Human Development Report 1998* van de Verenigde Naties: De wereldwijde consumptie heeft een recordhoogte bereikt van 24 biljoen dollar (het zesvoudige van de totale consumptie in 1975). De kloof tussen de 20 procent armsten en de 20 procent rijksten van de wereld is toegenomen van 1 op 30 in 1960 tot 1 op 61 in 1992. De 20% rijksten verbruiken 60% van alle voedsel, 58% van alle energie en 86% alle consumptiegoederen. Jaarlijks is extra nodig voor het vervullen van basisbehoeften van een ieder:

- toegang tot onderwijs voor iedere wereldburger 6 miljard dollar extra;
- gezond drinkwater en sanitair voor ieder 9 miljard dollar extra;
- voeding voor iedereen 13 miljard dollar extra.

Het lijken enorme bedragen, zo stelt het rapport, maar zijn relatief laag in vergelijking met andere prioriteiten waarvoor we geld uitgeven:

- cosmetica in de vs jaarlijks 8 miljard dollar;
- ijsjes in Europa jaarlijks 11 miljard dollar;
- parfum in de vs en Europa jaarlijks 12 miljard dollar;
- diervoeding in de vs en Europa jaarlijks 17 miljard dollar;
- sigaretten in Europa jaarlijks 50 miljard dollar;
- alcohol in Europa jaarlijks 105 miljard dollar.

eens door veel mensen zonder kerkelijke binding worden onderschreven.

Wat is dan eigenlijk het specifieke van de kerkelijke inbreng in deze thematiek? Ik denk dat deze gelegen is in een verrassende parallel met het theologisch denken over schuld en vergeving. Alle grote wereldgods-diensten kennen voorschriften over het maatschappelijk omgaan met schulden. Bekend is bijvoorbeeld het verbod op rente in de islam. Maar ook actueel is het Jubeljaar in de joodse traditie. De Thora houdt het ideaal voor om eens in de vijftig jaar alle schulden kwijt te schelden. De oproep van de paus om in 2000 hetzelfde te doen met betrekking tot de schulden van de arme landen is direct van dit bijbelse visioen afgeleid. Bovendien heeft het christendom door de eeuwen heen nagedacht over ons onvermogen om tegemoet te komen aan Gods voorschriften en over onze ten diepste geschonden natuur. Wij kunnen ons tekortschieten – onze zondigheid in meer klassieke termen – nooit goed maken. Maar God ontmoeten wij als een barmhartige God, die zelfs Zijn Zoon heeft gegeven om ons falen te vergeven. Dit christelijk geloofsbelijden stoelt op de overtuiging dat wanneer God ons niet zou vergeven, ons niet keer op keer een nieuwe start zou laten maken, wij verlamd zouden zijn door onze schuld.

De kerk kent dus al tweeduizend jaar een vorm van schuldsanering. Natuurlijk op een andere manier dan in de relatie tot de economie. Maar toch leert het christelijk denken over de verlamdende werking van

existentiële schulden en de noodzaak om met een schone lei te beginnen, ons een les als het gaat om de effecten van financiële schulden. Wanneer iemand of een samenleving vast blijft zitten in het patroon van een steeds grotere schuld, dan doodt dat elke vitaliteit. Dat is niet alleen schadelijk voor mensen zelf maar ook voor de samenleving als geheel.

Vandaar dat ik mij geheel kan aansluiten bij de oproep om de schulden van de armste landen verantwoord kwijt te schelden.

Bij de start van de Actie Kerkbalans 1999, in het laatste jaar van deze eeuw en van het millennium, dacht ik er goed aan te doen voorgaande overwegingen naar voren te brengen. Geldwerving van de kerken voor het mogelijk te maken van haar zending en apostolaat, van haar eredienst en diaconie, is een harde noodzaak. Maar deze noodzaak mag ons nooit ontslaan van de plicht om tegelijkertijd te denken aan de grote wereld om ons heen en aan de honderden miljoenen mensen die op de rand van of onder het bestaansminimum moeten leven en voor wie een toekomstperspectief in economisch opzicht ten ene male ontbreekt.

Ik hoop dat de bewustwording over de schuldenproblematiek groeit en dat dat leidt tot concrete initiatieven.

ADRIANUS KARDINAAL SIMONIS